

ТОМА ПІКЕТТІ

КАПІТАЛ

У ХХІ СТОЛІТТІ

ПЕРЕКЛАД З АНГЛІЙСЬКОЇ
НАТАЛІЇ ПАЛІЙ

КИЇВ • 2016

ЗМІСТ

ПОДЯКИ	7
ВСТУП	9

ЧАСТИНА ПЕРША. ДОХІД І КАПІТАЛ

1. Дохід і випуск продукції	45
2. Зростання: ілюзії та реальність	79

ЧАСТИНА ДРУГА. ДИНАМІКА ВІДНОШЕННЯ КАПІТАЛУ ДО ДОХОДУ

3. Метаморфози капіталу	119
4. Від Старої Європи до Нового Світу	147
5. Відношення капіталу до доходу в довготривалій перспективі	171
6. Розподіл між капіталом і оплатою праці в ХХІ столітті	207

ЧАСТИНА ТРЕТЯ. СТРУКТУРА НЕРІВНОСТІ

7. Нерівність і концентрація: попередні підходи	247
8. Два світи	281
9. Нерівність у доходах від оплати праці	313
10. Нерівність у власності на капітал	345
11. Статки та спадщина в довготривалій перспективі	387
12. Нерівність багатства у світі в ХХІ столітті	439

ЧАСТИНА ЧЕТВЕРТА. РЕГУЛЮВАННЯ КАПІТАЛУ В ХХІ СТОЛІТТІ

13. Соціальна держава для ХХІ століття	477
14. Переосмислення прогресивного податку на доходи фізичних осіб	499
15. Світовий податок на капітал	521
16. Питання державного боргу	547

ВИСНОВКИ	579
ПРИМІТКИ	587
ДЕТАЛЬНИЙ ЗМІСТ	665
ПЕРЕЛІК ТАБЛИЦЬ І РИСУНКІВ	673
ПОКАЖЧИК	679

ВСТУП

«Суспільні відмінності можуть базуватися лише на загальній користі».

– *Стаття 1 Декларації прав людини і громадянина, 1789 рік*

Розподіл багатства є одним із найширше дискутованих і суперечливих питань сьогодення. Однак що ми насправді знаємо про його еволюцію протягом тривалого часу? Чи справді динаміка накопичення приватного капіталу неминуче призводить до концентрації багатства в руках дедалі меншої кількості людей, як вважав Карл Маркс у ХІХ столітті? Чи врівноважуються суспільні процеси силами зростання, конкуренції і технологічного прогресу, чи призводять ці сили на пізніших стадіях розвитку до зменшення нерівності та вищої гармонії між класами, як думав Саймон Кузнець у ХХ-му? Що ми насправді знаємо про те, як еволюціонували багатство та дохід від ХVІІІ століття і які уроки можемо сьогодні з цього винести?

На ці запитання я спробую відповісти в даній книзі. Відразу скажу, що наведені тут відповіді недосконалі й неповні. Проте вони ґрунтуються на новій системі теоретичних поглядів, яка дає змогу глибше зрозуміти фундаментальні механізми, а також на історичних і порівняльних даних, що є вичерпними на відміну від доступних попереднім дослідникам. Ці дані охоплюють три століття і понад двадцять країн.

Сучасне економічне зростання і поширення знань дали змогу уникнути марксистського апокаліпсису, але не змінили глибинної структури капіталу та нерівності – або принаймні змінили не настільки, як це можна було уявити в оптимістичні десятиліття після Другої світової війни.

Коли норма дохідності капіталу перевищує темпи зростання випуску продукції і доходів, як це було в ХІХ столітті та, ймовірно, повториться у ХХІ-му, капіталізм автоматично породжує незалежні від людської волі та нестійкі нерівності, що повністю підривають меритократичні цінності, на яких базується демократія. Попри це, демократичне суспільство володіє засобами для відновлення контролю над капіталізмом, щоб гарантувати перевагу спільних інтересів над приватними, при цьому зберігаючи відкритість економіки та уникаючи протекціоністських і націоналістичних реакцій. Рекомендації щодо політики, які я пропоную нижче, тяжіють до цього напрямку. Вони випливають з історичного досвіду, як, по суті, і вся розповідь.

Дискусія без даних?

Інтелектуальна та політична дискусії про розподіл багатства протягом тривалого часу базувалися на численних упередженнях і нестачі фактів.

Безумовно, було би помилкою недооцінювати інтуїтивне знання про сучасний рівень багатства та доходу, яке отримує кожен з нас, навіть за відсутності певної теоретичної бази чи статистичного аналізу. Фільми та література, особливо романи ХІХ століття містять детальну інформацію про відносні рівні статків і життя різних соціальних груп, особливо стосовно глибинної структури нерівності, способів її виправдання та впливу на долю окремих людей. Насправді в романах Джейн Остін та Оноре де Бальзака змальовано виразну картину розподілу багатства у Британії та Франції 1790–1830 років. Кожен із романістів добре знав ієрархію багатих у своєму суспільстві. Обое збагнули прихований характер багатства та його неминучі наслідки для чоловіків і жінок із їхніми шлюбними стратегіями та особистими надіями й розчаруваннями. Ці та інші романісти показали наслідки нерівності настільки реалістично й виразно, що до них не може дорівнятися жоден статистичний або теоретичний аналіз.

Дійсно, розподіл багатства є надто важливим питанням, щоб залишити його економістам, соціологам, історикам і філософам. Він цікавить кожного, і це добре. Конкретна, фізична реальність нерівності надто помітна і, природно, викликає різкі, однак суперечливі політичні судження. Селянин і дворянин, робітник і власник фабрики, офіціант і банкір – кожен має власну унікальну точку зору й бачить важливі аспекти того, як живуть люди і які відносини влади та домінування існують між соціальними групами. Ці спостереження формують уявлення кожної людини про справедливість. Тож завжди існуватиме глибоко суб'єктивний, психологічний вимір нерівності, що рано чи пізно породжує політичний конфлікт, якого жоден науковий аналіз

не може пом'якшити. Демократію ніколи не витіснить республіка експертів – і це дуже добре.

Попри це, питання розподілу також заслуговує на вивчення у систематичній і методичній способи. Не завжди можна все побачити без точно визначених джерел, методів і концепцій. Дехто переконаний, що нерівність постійно зростає і що несправедливості в світі від початку повинно більшати. Інші вірять, що нерівність природно зменшується, або що гармонія виникає автоматично і в будь-якому разі не треба робити нічого, що могло би порушити щасливу рівновагу. З огляду на цей діалог глухих, де кожен табір виправдовує власні інтелектуальні лінощі, вказуючи на лінощі інших, роль дослідження як мінімум систематизаційна та методична, якщо не цілком наукова. Експертний аналіз ніколи не покладе край запеклим політичним конфліктам, до яких у будь-якому разі призводить нерівність. Дослідження у галузі соціальних наук є і залишатиметься експериментальним і недосконалим. Воно не претендує на те, щоб перетворити економіку, соціологію та історію на точні науки. Але за допомогою терплячого дослідження фактів та моделей і спокійного аналізу економічних, соціальних і політичних механізмів, які можуть їх пояснити, таке дослідження здатне забезпечити демократичну дискусію інформацією і привернути увагу до правильних запитань. Воно може допомогти наново визначити терміни дискусії, викрити певні упереджені чи хибні уявлення і піддати всі позиції постійному критичному розгляду. На мій погляд, саме таку роль мають відігравати інтелектуали, зокрема науковці у галузі соціальних наук, як звичайні громадяни, яким однак, пощастило мати більше часу, ніж іншим, щоб присвятити себе дослідженням (і навіть отримувати за це платню, що є неабияким привілеєм).

Проте не можна не зазначити, що дослідження розподілу багатства в межах соціальних наук протягом тривалого часу спиралися на досить обмежений набір чітко встановлених фактів за широкого розмаїття суто теоретичних припущень. Перш ніж детальніше звернутися до джерел, які я намагався дібрати, готуючись до написання книги, хочу надати стислий історичний огляд попередніх думок із цих питань.

Мальтус, Юнг і Французька революція

Коли наприкінці XVIII – на початку XIX століття в Англії та Франції народилася класична політична економія, проблема розподілу вже була одним із ключових питань. Усі розуміли, що тривають радикальні трансформації, прискорені сталим демографічним зростанням – раніше невідомим явищем – у поєднанні з масовою міграцією людей із сіл та настанням промислової революції. Як ці

зрушення мали вплинути на розподіл багатства, суспільну структуру та політичну рівновагу в європейському суспільстві?

Для Томаса Мальтуса, який 1798 року опублікував свій «Нарис про закон народонаселення», сумнівів бути не могло: головною загрозою є перенаселення¹. Хоча його джерела були нечисленими, він зробив найкраще з можливого. Особливо значний вплив справили дорожні нотатки, видані Артуром Юнгом, англійським агрономом, який у 1787–1788 роках напередодні Революції, багато подорожував Францією – від Кале до Піренеїв і від Бретані до Франш-Конте. Юнг писав про злиденність французьких сіл.

Його яскравий нарис не можна вважати неточним. Тоді Франція була, поза сумнівом, найнаселенішою країною Європи і, таким чином, ідеальним місцем для спостережень. Це королівство на 1700 рік могло похвалитися 20-мільйонним населенням порівняно з лише 8 млн у Великій Британії (та 5 млн у самій Англії). Протягом XVIII століття, від завершення правління Людовика XIV і до повалення Людовика XVI, французьке населення постійно зростало і на 1780 рік наблизилося до 30 млн. Є всі підстави вважати, що це безпрецедентно швидке зростання населення спричинило стагнацію платні в сільському господарстві та збільшення плати за оренду землі протягом десятиліть, що передували вибухові 1789 року. Хоча ці демографічні зміни не були єдиною причиною Французької революції, вони, вочевидь, позначилися на втраті популярності аристократією та чинним політичним режимом.

Попри це, Юнг у звіті, опублікованому 1792 року, також не уникнув націоналістичних упереджень і хибних порівнянь. Цей видатний агроном вважав заїзди, де він зупинявся, огидними, йому не сподобалися манери тамтешніх служниць. Хоча багато з цих спостережень можна назвати банальними й випадковими, автор звіту був переконаний, що може на їх підставі зробити універсальні висновки. Його турбувало переважно те, що масове зубожіння, яке він спостерігав, може призвести до політичних заворушень. Зокрема, Юнг був упевнений, що лише англійська політична система з окремими палатами парламенту для аристократів і простолюду й правом вето для знаті уможливить гармонійний і мирний розвиток під проводом відповідальних людей. Він був переконаний, що Франція почала скочуватися до руйнації, коли у 1789–1790 роках вирішила дозволити і аристократам, і простолюдові засідати в єдиному законодавчому органі. Не буде перебільшенням, якщо напишемо, що в звіті надто відчутний страх перед революцією у Франції. Щоразу, коли йдеться про розподіл багатства, політика завжди перебуває дуже близько й будь-кому складно уникнути властивих його добі класових упереджень та інтересів.

Коли преподобний Мальтус 1798 року опублікував свій знаменитий «Нарис ...», він дійшов навіть радикальніших висновків, ніж Юнг. Як і його співвітчизник, Мальтус дуже боявся нових політичних ідей, котрі походили

з Франції; для того, щоб переконати себе, що у Великій Британії не станеться подібного перевороту, він пропонував негайно припинити матеріальну допомогу бідним, а репродукцію злидарів суворо перевіряти, інакше світ не встоїть перед перенаселенням, що призведе до хаосу та зубожіння. Неможливо зрозуміти надто похмурі пророцтва Мальтуса, не усвідомлюючи того, який страх охопив більшість європейської еліти у 1790-х роках.

Рікардо: принцип рідкості

Очевидно, згадуючи про це сьогодні, легко сміятися з тих лиховісних пророкувань. Проте важливо зрозуміти, що економічні та суспільні трансформації кінця XVIII – початку XIX століття об'єктивно були доволі різкими для їх свідків, щоб не сказати травматичними. По суті, більшість тогочасних спостерігачів – а не лише Мальтус та Юнг – поділяли відносно похмурі чи навіть апокаліптичні погляди щодо довготривалої еволюції розподілу багатства та класової структури суспільства. Зокрема це стосується Давида Рікардо та Карла Маркса – двох, безумовно, найвпливовіших економістів XIX століття. Обидва були переконані, що невелика соціальна група – землевласники для Рікардо та промислові капіталісти для Маркса – неминуче претендуватиме на постійне зростання своєї частки випуску продукції і доходу².

Рікардо, який видав свої «Основи політичної економії та оподаткування» 1817 року, передусім турбувала довготривала еволюція ціни на землю та земельної ренти. Як і Мальтус, він фактично не мав під рукою справжньої статистики. Попри це, в нього були глибокі знання про капіталізм того часу. Він народився у сім'ї єврейських фінансистів португальського походження і, схоже, мав менше політичних упереджень, ніж Мальтус, Юнг чи Сміт. Мальтузіанська модель також на нього вплинула, але він розвинув цю дискусію далі. Найбільше його цікавив такий логічний парадокс: коли і населення, і випуск продукції починають стабільно зростати, земля має тенденцію до того, щоб ставати дедалі більшою рідкістю порівняно з іншими товарами. Тоді закон пропозиції та попиту припускає, що ціна на землю постійно зростатиме, як і орендна плата землевласникам. Внаслідок цього останні претендуватимуть на дедалі більшу частку національного доходу, тоді як частка, доступна решті населення, зменшуватиметься, таким чином порушуючи соціальну рівновагу. Для Рікардо єдиною прийнятною з логічної і політичної точок зору відповіддю було впровадження податку на земельну ренту, який би постійно зростав.

Це похмуре передбачення виявилось помилковим: земельна рента справді залишалася високою упродовж тривалого періоду, однак зрештою, зі

зменшенням частки аграрного виробництва в національному доході, вартість земель сільськогосподарського призначення невблаганно знизилася по відношенню до інших форм багатства. У 1810-х роках Рікардо жодним чином не передбачав важливості технологічного прогресу чи зростання промисловості в найближчі роки. Як Мальтус і Юнг, він не міг уявити, що людство коли-небудь цілковито позбудеться залежності від харчів.

Попри це, його розуміння ціни на землю доволі цікаве: «принцип рідкості», з якого він виходить, означає, що певні ціни можуть зростати до дуже високого рівня протягом багатьох десятиліть. Цього може виявитися цілком достатньо для дестабілізації цілого суспільства. Система цін відіграє ключову роль у координації діяльності мільйонів – насправді, сьогодні мільярдів – осіб у новій глобальній економіці. Проблема полягає в тому, що система цін не знає ані обмежень, ані моральності.

Було би серйозною помилкою нехтувати важливістю принципу рідкості для розуміння світового розподілу багатства у XXI столітті. Щоб переконатися в цьому, досить замінити в моделі Рікардо ціну сільськогосподарської землі ціною на міську нерухомість у головних столицях світу чи, як альтернатива, ціною на нафту. В обох випадках якщо тренд періоду 1970–2010 років екстраполювати на період 2010–2050 років чи 2010–2100 років, результатом буде значне порушення економічної, соціальної та політичної рівноваги не лише між країнами, але й усередині країн – дисбаланс, який неминуче нагадає рікардіанський апокаліпсис.

Звісно, загалом існує доволі простий економічний механізм, який має відновити рівновагу процесу: механізм пропозиції та попиту.

Якщо пропозиція якогось товару недостатня, а його ціна є надмірно високою, тоді попит на цей товар має знизитися, що повинно призвести до зниження його ціни.

Іншими словами, якщо ціни на нерухомість та нафту зростають, люди мають переїхати в село або почати пересуватися на велосипедах (чи те й інше). Подібне пристосовування також може тривати десятиліттями, тим часом власники землі та нафтових свердловин можуть накопичити стосовно решти населення такі претензії на свої майнові права, що легко заволодіють усім: і сільською нерухомістю, і велосипедами³. Але не варто очікувати найгіршого.

Надто рано застерігати читачів, що на 2050 рік вони, можливо, платитимуть орендну плату емірові Катару. Я розгляну це питання у свій час, і моя відповідь буде деталізованішою, хоча й не вселятиме надмірних сподівань.

Зараз же важливо зрозуміти, що взаємодія пропозиції та попиту жодним чином не виключає можливості значного й тривалого розходження в розподілі багатства, пов'язаного з надзвичайними змінами певних відносних цін. Це головний висновок із принципу рідкості Рікардо. Проте ніщо не змушує нас ризикувати.

Маркс: принцип нескінченного накопичення

Коли Маркс 1867 року видав перший том «Капіталу», рівно за півстоліття після публікації «Основ...» Рікардо, економічні та суспільні реалії серйозно змінилися: питання уже полягало не в тому, чи зможуть селяни прогодувати населення, що зростає, або чи сягнуть ціни на землю захмарної висоти, а радше в тому, як розуміти динаміку промислового капіталізму, який перебуває на стадії розквіту.

Найвражаючішим фактом того часу була злиденність промислового пролетаріату. Попри зростання економіки, чи, можливо, частково через нього, і так само через масштабну міграцію з села, спричинену і зростанням населення, і збільшенням продуктивності сільського господарства, робітники скніли в міських нетрях. Робочий день був довгим, а зарплати – дуже низькими. Виникли нові міські злидні, помітніші за сільське убожество часів Старого режиму та в деяких аспектах навіть надмірні. «Жерміналь», «Олівер Твіст», «Знедолені» виростили не з уяви авторів цих творів, так само, як і закони, що обмежували роботу дітей віком до восьми років на фабриках (у Франції 1841 року) чи віком до десяти років – на шахтах (у Британії 1842 року). «Таблиця фізичного та морального стану працівників, зайнятих на фабриках» доктора Вільєрме, видана у Франції 1840 року (яка призвела до ухвалення неспівного нового закону про дитячу працю 1841 року), описувала такі самі огидні реалії, як і «Становище робітничого класу в Англії», яке Фрідріх Енгельс опублікував 1845 року.⁴

По суті, всі історичні дані, якими ми сьогодні володіємо, вказують, що значне зростання купівельної спроможності відбулося не раніше другої половини – чи навіть останньої третини – ХІХ століття. З першого по шосте десятиріччя ХІХ століття зарплата робітників зупинилася на дуже низькому рівні – близько чи навіть нижче від рівня ХVІІІ-го та попередніх століть. Цей тривалий етап стагнації зарплат, який ми спостерігаємо як у Британії, так і у Франції, тим більше впадає в око, що економічне зростання в цей період прискорилося. Частка капіталу в національному доході – прибутки промисловості, земельна рента та плата за оренду будівель – до такої міри, наскільки можна її оцінити за недосконалими джерелами, доступними нам сьогодні, – у першій

половині XIX століття значно зросла в обох країнах⁵. В останні десятиріччя XIX століття вона мала би трохи зменшитися, оскільки зарплати частково надолужили зростання. Та попри це, зібрані нами дані не виявили структурного зменшення нерівності перед Першою світовою війною. Що ми бачимо в період 1870–1914 років, то це в найкращому разі стабілізацію нерівності на вкрай високій позначці та в певних відношеннях нескінченну спіраль нерівності, що характеризується, зокрема, зростанням концентрації багатства. Доволі складно сказати, до чого могла би привести ця траєкторія, якби не могутні економічні та політичні потрясіння, викликані війною. За допомогою історичного аналізу і трохи – перспективного можемо зараз розглядати ці потрясіння як єдині з часів промислової революції сили, досить потужні, щоб зменшити нерівність.

У будь-якому разі, в 1840-х капітал процвітав, а промислові прибутки росли, тоді як доходи від праці перебували в стагнації. Це було очевидно для всіх, навіть попри те, що в ті дні зведеної національної статистики ще не існувало. Саме в цьому контексті розвивалися перші комуністичні та соціалістичні рухи. Головний аргумент був простим: у чому полягає благо промислового розвитку, всіх технологічних інновацій, важкої праці та переміщення населення, якщо після півстоліття промислового зростання умови життя мас залишаються такими ж жалюгідними, як і раніше, й усе, що можуть зробити законодавці, – лише заборонити працю на фабриках дітей віком до восьми років? Банкрутство чинної економічної та політичної системи здавалося очевидним. Тож люди розмірковували про її довготривалу еволюцію: що можна сказати про неї?

Саме таке завдання поставив перед собою Маркс. У 1848 році, напередодні «Весни народів» (тобто революцій, які тієї весни спалахнули по всій Європі), він опублікував «Маніфест комуністичної партії» – стислий, енергійний текст, перший розділ якого починався знаменитими словами: «Привид блукає Європою – привид комунізму»⁶. Текст завершувався не менш знаменитим пророкуванням революції: «Отже, розвиток сучасної промисловості вибиває з-під ніг у буржуазії саму основу, на якій вона виробляє і привласнює собі продукти. Тож буржуазія передусім продукує власних гробарів. Її падіння і перемога пролетаріату є рівною мірою неминучими».

Протягом наступних двадцяти років Маркс працював над багатотомним трактатом, що міг би підтвердити ці висновки й запропонувати перший науковий аналіз капіталізму та його краху. Ця робота залишиться незакінченою: перший том «Капіталу» видано 1867 року, а 1883-го Маркс помер і не завершив два наступні томи. Його друг Енгельс зібрав текст із подекуди складних для прочитання фрагментів залишеного Марксом рукопису та опублікував його.

Як і Рікардо, Маркс поклав у основу своєї праці аналіз внутрішніх логічних суперечностей капіталістичної системи. Тож він прагнув показати свою відмінність і від буржуазних економістів (які розглядали ринок як систему, що сама себе регулює, тобто здатна досягати рівноваги самотужки, без значних відхилень, згідно із запропонованим Адамом Смітом образом «невидимої руки» та сформульованим Жаном-Батистом Сеєм «законом», за якого виробництво створює власний попит), і від соціалістів-утопістів і послідовників Прудона, які, з точки зору Маркса, обмежувалися викриттям злиднів робітничого класу, не пропонуючи реального наукового аналізу економічних процесів, відповідальних за це⁷. Якщо говорити коротко, Маркс узяв рікардіанську модель ціни капіталу та принцип рідкості за основу ґрунтовнішого аналізу динаміки капіталізму в світі, де капіталом була насамперед промислова (обладнання, заводи тощо), а не земельна власність, тож, у принципі, не існувало обмежень для кількості накопиченого капіталу. По суті, його головний висновок полягав у тому, що можна назвати «принципом нескінченного накопичення», тобто непохитної тенденції капіталу до накопичування і концентрування в руках дедалі меншої кількості людей, без жодних природних обмежень цього процесу. На цій основі Маркс передбачив апокаліптичний кінець капіталізму: або норма дохідності капіталу постійно зменшуватиметься (таким чином зупиняючи двигун накопичення і призводячи до запеклих конфліктів між капіталістами), або частка капіталу в національному доході буде нескінченно зростати (що рано чи пізно об'єднає робітників для повстання). У будь-якому разі, стабільна соціально-економічна чи політична рівновага неможлива.

Похмуре пророцтво Маркса справдилося не більше, ніж передбачення Рікардо. В останній третині ХІХ століття зарплати врешті почали рости: покращення купівельної спроможності робітників стало повсюдним, і це кардинально змінило ситуацію, навіть при тому, що надмірна нерівність зберігалася та в деяких аспектах надалі зростала аж до Першої світової війни. Комуністична революція насправді відбулася, але в найвідсталішій країні Європи, Росії, де промислова революція ледве почалася тоді, як передові країни Європи розвідували інший, соціально-демократичний шлях – на щастя для їхніх громадян. Як і його попередники, Маркс цілковито проігнорував можливість довготривалого технологічного прогресу та стабільного зростання продуктивності, що є силами, які можуть до певної міри слугувати протидією процесу накопичення та концентрації приватного капіталу. Поза сумнівом, йому бракувало статистичних даних, необхідних для вдосконалення прогнозів. Можливо, він так само потерпав, тому визначився зі своїми висновками 1848 року, перш ніж узявся досліджувати чинники, необхідні для підтвердження теорії. Маркс, вочевидь,

писав у неабиякому політичному запалі, що часом змушувало його публікувати покvapливі заяви, від яких було складно утриматися. Саме тому необхідно, щоб економічна теорія була прив'язана до якомога повніших історичних джерел, і в цьому сенсі Маркс не використав усіх доступних йому можливостей⁸. Більше того, він майже не приділив уваги питанню політичної та економічної організації суспільства, в якому приватний капітал повністю знищено, – справді складному питанню, як показали трагічні тоталітарні експерименти, здійснені в державах, де це сталося.

Попри ці обмеження, аналіз Маркса залишається релевантним у низці аспектів. По-перше, він почав із важливого питання (зважаючи на безпрецедентну концентрацію багатства протягом промислової революції) та спробував розв'язати його за допомогою тих засобів, якими тоді володів: нинішнім економістам не завадило б надихнутися його прикладом. Що навіть важливіше – принцип нескінченного накопичення, запропонований Марксом, містить ключовий здогад, дієвий для вивчення XXI століття так само, як і для XIX, і в деяких аспектах тривожніший, ніж принцип рідкості Рікардо. Якщо темпи зростання населення і продуктивності є відносно низькими, тоді накопичене багатство природно набуває значної ваги, особливо якщо воно зростає до надзвичайних обсягів і стає чинником соціальної дестабілізації. Іншими словами, низьке зростання не може слугувати за належну противагу марксистському принципу нескінченного накопичення: здобута рівновага не апокаліптична, як пророкував Маркс, однак, попри це, викликає певне занепокоєння. Накопичення завершується на кінцевому рівні, однак цей рівень може бути достатньо високим, щоб дестабілізувати суспільство. Зокрема, дуже високий рівень приватних статків, якого у 1980–1990-х роках досягли заможні країни Європи та Японія, вимірюваний річними обсягами національного доходу, прямо відображує логіку Маркса.

Від Маркса до Кузнеця, або Від апокаліпсису до чарівної казки

Від аналізу XIX століття Рікардо та Марксом переходимо до аналізу XX-го, який здійснив Саймон Кузнець. Можна сказати, що, поза сумнівом, надмірна схильність економістів до апокаліптичних прогнозів поступилася аналогічній любові до чарівних казок або, як мінімум, щасливих фіналів. Згідно з теорією Кузнеця, нерівність у доходах автоматично зменшуватиметься на вищих стадіях капіталістичного розвитку, незалежно від вибору економічної політики чи інших відмінностей між країнами, аж поки зрештою не стабілізується